

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ –ДИРЕКТОР ПРИВАТНОЇ ГІМНАЗІЇ В ГОРОДЕНЦІ

У статті проаналізовано працю громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, редактора та видавця Антона Крушельницького як директора приватної гімназії в Городенці. Визначено його роль та місце в розвитку україномовної освіти у досліджуваний період.

Ключові слова: *Городенка, Антін Крушельницький, Українське педагогічне товариство, україномовна освіта, приватна гімназія.*

Антін Крушельницький – визначний громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, літературознавець, журналіст, перекладач, педагог кінця XIX ст. – першої третини XX ст., освітньо-педагогічна діяльність якого на посаді директора приватної гімназії в Городенці не є вивченою на сьогодні, тому в нашій науковій публікації ця тема є досить актуальною.

Наукова новизна досліджуваної проблеми полягає у тому, що у статті досліджено педагогічну працю А. Крушельницького на посаді директора приватної гімназії в Городенці, проаналізовано його місце та роль у розвитку україномовної приватної освіти.

Об'єктом дослідження виступають навчальні заклади гімназійного типу Східної Галичини.

Предмет дослідження – участь А. Крушельницького в функціонуванні навчальних закладів гімназійного типу.

Мета статті – дослідити педагогічну працю А. Крушельницького на посаді директора приватної гімназії в Городенці.

Завдання статті ґрунтуються на особливостях педагогічної праці А. Крушельницького як директора; з'ясуванні його місця і

ролі у забезпеченні поступу україномовної приватної гімназійної освіти в Східній Галичині.

Історіографія праць з досліджуваної проблематики в основному представлена публікаціями Н. Чаграк [1, с. 175–177; 2, с. 184–189; 3, с. 248–254; 4], у яких вивчається ідея націоналізації школи у педагогічних поглядах С. Русової та А. Крушельницького, аналізується його педагогічна діяльність на Станіславщині, характеризуються педагогічні погляди А. Крушельницького та інші проблеми. Г. Панкевич [5, с. 35–37] висвітлює педагогічну спадщину А. Крушельницького.

Джерельну базу наукової статті складають архівні матеріали фонду 2582 «Міністерство народної освіти Української Народної Республіки Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський; територія Польщі» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України) [6]; фонду 361 «Крушельницький Антін (1878–1937)», письменник, журналіст, літературний критик, педагог, громадсько-політичний діяч, редактор, журналів «Нові шляхи» і «Кригика» у Львові» Центрального державного історичного архіву України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ України в м. Львові) [7; 18; 19, 22].

Окрім того, проаналізовано «Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою наділеної правом прилюдности розпорядком мін. Просвіти з дня 6 мая 1913 р. Ч. 16. 761. За шк. рік 1909/10» [8]; «Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою. За шк. рік 1912/13» [9]. Важливу складову джерельної бази складають власне праці А. Крушельницького, пов'язані із досліджуваною тематикою [10, с. 118; 11; 12, с. 56; 13, с. 334; 14, с. 67; 15, с. 25]. Окрім того, у статті проаналізовано історично-мемуарний збірник «Городенщина» [16].

Таким чином, окреслена нами проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях, незважаючи на окремі публікації дослідників, тому аналіз історіографії та джерельної бази дослідження проблеми дає змогу зробити зважений висновок про те, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної

проблеми з використанням усіх доступних на сьогодні архівних матеріалів.

Упродовж 1912–1918 рр., з перервами у час воєнних дій, він був директором української приватної гімназії у м. Городенці. Однак він в силу різних обставин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру як педагог і директор змушений був часто змінювати навчальні заклади, посади тощо. Г. Панкевич пише про те, що «... (влада часто перекидала «невигідного професора») викладав українську, грецьку, латинську мови, географію та історію рідного краю» [5, с. 35–37].

Часта зміна навчальних закладів, займаних посад й призвела до певних неточностей як у літературі, так і у інших джерелах. Так, М. Гава у статті «Антін Крушельницький» подавав, що він «Помітний своєю творчою працею і організаторськими здібностями як директор української гімназії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка у Городенці в 1911–1918 рр.» [16, с. 592].

У передмові до опису фонду 361 йдеться про те, що А. Крушельницький очолював гімназію в Городенці упродовж 1910–1919 рр. [7, арк. 4]. Деякі джерела стверджують, що А. Крушельницький викладав «... у гімназіях Львова, Відня, Коломиї, Бережан, Городенки (протягом восьми років був директором української гімназії)» [19]. Г. Панкевич зазначала, що А. Крушельницький працював у гімназіях Ярослава, Коломиї, Станіслава, Бережан, Городенки, Рогатина та інших галицьких містечок [5, с. 35–37]. Б. Романенчук у статті «Літературна Коломия» писав про те, що, за «... деякими відомостями в Коломиї він був директором жидівської гімназії» [17, с. 209].

На сьогодні практично неможливо з'ясувати окремі деталі його педагогічної праці, зокрема й на посаді гімназійного директора у Городенці, зважаючи на обмежену джерельну базу. Передусім, автором статті скрупульозно вивчено, досліджено й залучено усі наявні джерела з метою об'єктивного аналізу задекларованої проблематики.

З 15 лютого 1912 р. директором приватної гімназії Українського Педагогічного Товариства (далі – УПТ) в м. Городенці призначено А. Крушельницького, який намагався здійснювати підбір кваліфікованих педагогів, створювати навчальну базу, гуртувати колектив, визначати його ціннісні орієнтири. Він викладав історію та географію – 11 год. тижнево (у 1911/12 навчальному році) й українську мову – 10 год. тижнево (у 1912/13 навчальному році) [12, с. 3].

Завдяки його старанням обладнано спеціальні кабінети на зразок навчальних лабораторій: природничої, що складалася із зоологічного, ботанічного і мінералогічного відділів; фізичного й географічного кабінетів. Спогади колишніх учнів гімназії свідчать про те, що директор дбав про обладнання школи необхідними моделями й приладами, а деякі з них майстрували особисто учні в майстернях [16, с. 145]. За ініціативи А. Крушельницького у гімназії створено музей «... щоб заохотити нашу молодіж до ратвання від затрати багато цінних пам'яток нашої старини, що ... марнуються і пропадають навіки для нашого життя і науки» [12, с. 39]. Деякі з учнів А. Крушельницького пізніше у мемуарах згадували його як організатора українського життя у гімназії, енергійну й цілеспрямовану людину [16, с. 168].

Директор гімназії дбав про фізичне виховання молоді: щотижня проводилися лекції, на яких гімназістам розповідали про значення і вплив на здоров'я чистого повітря, світла, про особисту гігієну, про згубний вплив алкоголю тощо. З 1912 р. запроваджено обов'язкову руханку як навчальний предмет: учні плавали, веслували, їздили верхи на конях, каталися на ковзанах, санках і велосипедах. Важливою формою позакласної виховної роботи стали щотижневі (суботні або недільні) екскурсії до навколишніх сіл, під час яких діти «... практично вчилися пізнавати, цінити і любити наш рідний край» [16, с. 147].

Управа гімназії, усвідомлюючи необхідність для тогочасної молоді всебічного розвитку, стверджувала, що школа не може обмежуватися лише тим, щоб подати знання з основ наук, а «...вона повинна бути передовсім інституцією

педагогічною, значить мусить стреміти до вироблення сильного і постійного характеру молодіжки, мусить приспособити молодіжк на добрих горожан і щирих робітників на народній ниві ... Виховати молодіж характерну, сильну душею і тілом, впоїти в неї горожанські чесноти як почуття обов'язку, поважний спосіб думання, умірковане, ошадність і т.д., отсе задача сучасної школи. Лиш так вихована молодіж зможе з хісном працювати для народа і запевнити йому кращу будучність» [12, с. 18].

Зважаючи на збільшення контингенту гімназистів й можливостей для сільських дітей в отриманні освіти, її директор 11 квітня 1912 р. відкрив підготовчі курси, що включали два відділи: нижчий і вищий. Своєрідним поштовхом до таких дій А. Крушельницького було розпорядження шкільної влади від 13 січня 1893 р. про поділ початкових шкіл на міський і сільський тип. Школи першого типу призначалися, зазвичай, для дітей із матеріально забезпечених сімей і давали можливість випускникам продовжувати навчання у середніх навчальних закладах. Закінчення сільської школи не давало жодних прав на вступ до інших навчальних закладів [5, с. 35–37].

Приватна гімназія, очолювана А. Крушельницьким, з квітня 1912 р. започаткувала самоврядування у навчально-виховному процесі, яке ґрунтувалося на тому, що кожен клас мав свій провід, ошадну касу, касира, який щоденно проводив збір коштів у розмірі 1 сотика з кожного гімназиста. Вкінці місяця зібрані кошти передавалися до гімназійної каси, а потім – до повітового товариства кредитового у м. Городенці. Після закінчення навчання кожен випускник мав змогу отримати свої кошти. Як свідчить аналіз вимог статуту «Книжочки вкладкової Повітового Товариства Кредитового стоваришення зареєстрованого з обмеженою порукою в Городенці», вступний внесок не міг бути менший за 1 кр.; відсотки нараховувалися упродовж 1–16 числа кожного місяця; відсотки можна було отримати упродовж 30 червня – 31 грудня кожного року; суми розміром 100 кр. видавали щодня [18, арк. 18–18 зв.].

А. Крушельницький дбав про те, щоб гімназисти проживали в бурсі, яку утримувала філія «Просвіги», їх забезпечували триразовим харчуванням, у разі необхідності –

лікарами. Цьому сприяв кооператив, організований за ініціативи директора гімназії [12, с. 46]. У листі А. Крушельницького до дружини М. Слободи, датованому 6 вересня 1913 р., він писав про те, що деякі гімназисти, які проживали в бурсі хворіли, що «... вже 2 хлопці мусів відправити до Заліщик хорих на тиф. Боїмося, аби нам не замкнули бурси або й гімназій» [19, арк. 49 зв.–50]. З метою попередження захворюваності серед гімназистів, місцевий лікар обіцяв щодня оглядати по 10 осіб [19, арк. 50].

Незважаючи на події Першої світової війни, приватна гімназія УПТ в м. Городенці функціонувала, хоча практично усі українські кооперативи, навчальні заклади, редакції періодичних видань припинили свою діяльність. В. Клапчук пише про повну розруху економіки, сільського господарства, важке матеріальне та соціально-психологічне становище місцевого населення не лише періоду Першої світової війни, але й повоєнного періоду, коли у багатьох місцевостях були знищені житлові та господарські споруди [20, с. 134–135].

Р. Скульський вважає, що після закінчення Першої світової війни боротьба місцевого населення за розвиток шкільництва відродилася з новою силою, тому не є дивним те, що в міжвоєнний період шкільна освіта досягла свого найвищого розвитку. У той час, наприклад, у Косівському повіті, де було понад 50 населених пунктів, функціонувало 30 шкіл, з яких 29 – двомовних, чотири – з польською і лише одна – з українською мовою навчання. Тому прогресивна галицька інтелігенція не припиняла боротьби за україномовні школи [21, с. 226–335].

Початково гімназія також припинила свою працю, однак завдяки А. Крушельницькому і за підтримки російської влади вдалося відновити навчальний процес. Події знайшли відображення у його праці «Школа під російською окупацією: причинки до історії українського шкільництва в Галичині 1914–1917 рр.» [11].

Певною мірою це обумовлено тим, що А. Крушельницький з 1915 р. був бургомістром м. Городенки, в силу свого службового становища, мав певні контакти як з

російською як військовою, так і цивільною владою. Зокрема, у зверненні начальника Городенківського повіту від 20 вересня 1916 р. йдеться про те, що Всеросійський земський союз, намагаючись забезпечити потреби військ і мирного населення у місті й околицях у товарах першої необхідності, планував відкрити склад товарів й продовольчу крамницю, висловлював прохання щодо виділення окремого будинку [22, арк. 6, 6 зв.].

З аналогічним проханням, правда, у більш жорсткішій формі звертався етапний комендант м. Городенки до повітової влади з потребою виділення приміщення для потреб крамниці у Народному домі, позаяк «... лица производящая торговлю отъ этого несуществующаго и не присутствующаго здесь общества и не имеющаго своихъ представителей не имеютъ права торговать, если у них не имеется на то доверенность» [22, арк. 7–7 зв.].

Дійсно, така крамниця функціонувала, про що свідчить поданням управи споживчого союзу в Городенці до відділу допомоги населенню комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу в м. Чорткові від квітня 1917 р., у якому повідомлялося про виділення товарів зі складу в м. Заліщики для продовольчої крамниці та їх реалізації з націнкою у 10 % [22, арк. 49].

Становище було доволі непростим, про що свідчить інформація, подана у листах А. Крушельницького до дружини. У одному із них він пише про те, що «Люди якби побоживоліли. Але мені гупо як у нас спокійно. Мають привезти нині пятьсот козаків, полонених у битві... Величезне пораження москалів – але що буде не знати» [19, арк. 54].

А. Крушельницький згадував, що цей період є найскладнішим у його педагогічній праці, що зумовлювалося складнощами воєнного періоду, однак «... одна лише вірада – що сотка шкільної молодіжки замість валятися по шанцях, тратити фізичні сили в снігах і болоті і моральні в розпусті, віджила в здоровій шкільній атмосфері» [11, с. 6].

Охочих продовжувати навчання у гімназії в Городенці було багато, військова влада не чинила особливих перешкод цьому процесу. Навіть більше, військові дозволили

користуватися трьома класами у гімназії, для решти планували навчання у бурсі [19, арк. 62, 63].

Директор гімназії повідомляв, що усі «... дуже раді зі школи» [19, арк. 69 зв.], навіть учні колишньої польської гімназії, що не функціонувала, вступали до гімназії, однак не спішили подавати документи, позаяк прийом документів тривав до 10 листопада 1915 р. [19, арк. 69 зв.].

Незважаючи на воєнний стан у місті, А. Крушельницький повідомляв у листі, що тут «... спокійно, жите нормальне», «Недуг в Гор. (Городенці – примітка автора) нема. Хоч тут військо все викупує – дешево і всего є досить», «... хліб без карт.», «У нас все спокійно і безпечно. Є що їсти, буде опал...» [19, арк. 62, 63, 72 зв., 75].

Можливо, така позитивна інформація про становище у місті й загалом в окрузі пов'язана ще й з тим, що А. Крушельницький, перебуваючи на посаді бургомистра, був впевнений у тому, що не лише його листи до рідних, але й уся офіційна кореспонденція контролювалася й перевірялася військовими. До речі, у одному із листів до дружини від 31 грудня 1915 р. він писав про те, що «... Панови в цензурі не подобається таке поведене, щоб засипаю його читанням листів до тебе, але він нехай тямить, що розлука се страшне слово!» [19, арк. 69].

А. Крушельницький докладав усіх зусиль для того, щоб із початком нового навчального року функціонувала гімназія з українською мовою викладання та планом навчання, за яким вона працювала до закриття. У його листі до дружини, датованому 31 жовтня 1915 р., зазначається, що військова і політична влада Городенківщини дозволила відкривати гімназію. Однак він особисто мав забезпечити приміщення для початку навчання. «Вільних будинків страшно багато, але треба на всякий спосіб винайти собі якийсь і військовість віддасть нам його безтратно до розпорядности на гімназію...» [19, арк. 63].

А. Крушельницький знайшов будинок, придатний для гімназії, у передмісті Городенки – Котиківці, у колишній школі й читальні, на що й отримав дозвіл військової влади [19, арк. 66], «... будинок маю, учеників маю. Колиб ще учителі» [19, арк.

67]. Дійсно забезпечення гімназії учительськими кадрами в умовах воєнного часу, було складною проблемою [19, арк. 69 зв.–70].

Відновлення функціонування гімназії відбулося 15 листопада 1915 р., про що й повідомляв шкільну раду А. Крушельницький у так званому «основному протоколі» [19, арк. 68]. Приватна гімназія УПТ в м. Городенці відновила свою діяльність на певних умовах – утримання навчального закладу здійснювалося б тільки за рахунок власних коштів і не допускалося вивчення німецької мови і викладання нею навчальних предметів, заборонялося мати у бібліотеці україномовну і німецькомовну літературу. Навчання розпочалося восени 1915 р. у доволі складних умовах, зі знищеним будинком, бібліотекою й усім шкільним приладдям. А. Крушельницький намагався відновити шкільну бібліотеку, навіть позичав учням власні книги, тому що «... офіційно книжок у гімназії не давалося читати, щоби дрібничкою не провалити справи існування гімназії» [11, с. 24].

1 травня 1916 р. А. Крушельницький довів до відома керівництва повіту, що з 11 травня поточного року в гімназії відновлюється вивчення німецької мови як обов'язкового предмету в усіх класах і відкривається українська й німецька бібліотека. У повідомленні також йшлося і про заснування у м. Городенці учительської семінарії з українською мовою викладання. «Се вже була доба, коли українське життя шило повною струєю скрізь на Україні і тут у Галичині творилися в напрямі українзації такі річі, яких ми не були досі ніколи свідками» [11, с. 25].

Таким чином, перебуваючи на посаді директора приватної гімназії в Городенці, А. Крушельницький використовував різноманітні форми навчання, сприяв національному й моральному вихованню учнів, запроваджував принципи трудового навчання, організацію кас ощадності, використовував елементи самоврядування в учнівському колективі.

Список використаних джерел

1. Чаграк Н. Ідея націоналізації школи у педагогічних поглядах С. Русової та А. Крушельницького / Н. Чаграк // Вісник

- Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – Випуск 5. – С. 175–177.
2. Чаграк Н. Педагогічна діяльність А. Крушельницького на теренах Станіславщини / Н. Чаграк // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Випуск 7. – С. 184–189.
 3. Чаграк Н. Педагогічні погляди А. Крушельницького / Н. Чаграк // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Серія соціально-педагогічна. – Випуск 3. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 248–254.
 4. Чаграк Н. І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького: дис. канд. пед. наук 13.00.01 / Наталя Ігорівна Чаграк. – Івано-Франківськ – 2004. – 210 с.
 5. Панкевич Г. Антін Крушельницький та його педагогічна спадщина / Г. Панкевич // Слово. – 2008. – № 2 (36) – С. 35–37.
 6. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 36, 55 арк.
 7. ЦДАЛ України, ф. 361, оп. 1.
 8. Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою наділеної правом прилюдности розпорядком мін. Просвіти з дня 6 мая 1913 р. Ч. 16. 761. За шк. рік 1909/10. – Жовква: Печатня О.О. Василянів, 1910. – 27 с.
 9. Звіт дирекції приватної гімназії в Городенці з українською викладовою мовою. За шк. рік 1912/13. – Львів: Накладом Кружка Українського Педагогічного Товариства ім. Т. Шевченка в Городенці, 1913. – 78 с.
 10. Крушельницький А. §§ / А. Крушельницький // Із книги життя. – Львів, 1906. – С. 118.
 11. Крушельницький А. Школа під російською окупацією: Причинки до історії українського шкільництва в Галичині 1914–1917 рр. / А. Крушельницький. – Львів: Українське видавництво «Книжка», 1917. – 43 с.
 12. Крушельницький А. Шкільне питання на Україні / А. Крушельницький // Нова громада. – Відень. – 1923. – № 1. – С. 56.
 13. Крушельницький. На нові шляхи. На порозі нового громадянського року / А. Крушельницький // Нові шляхи. – Львів. – 1930. – (№ 9). – С. 334.
 14. Крушельницький А. Біг у сутінках / А. Крушельницький // Нові шляхи. – Львів. – 1930. – № 3. – С. 67.

15. Крушельницький А. Слово до розгубленої молоді / А. Крушельницький // Нові шляхи. – Львів. – 1931. – С. 25.
16. Городенщина: Історично-мемуарний збірник / [Зредагував М. Г. Марунчак]. – Нью-Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. – 871 с.
17. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Видання Комітету Коломийян, 1988. – 959 с.
18. ЦДІАЛ України, ф. 361, оп. 1, спр. 144, 53 арк.
19. ЦДІАЛ України, ф. 361, оп. 1, спр. 38, 201 арк.
20. Клапчук В. Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан центрального Передкарпаття / В. Клапчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18: Західно-українська народна республіка: До 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – С. 131–138.
21. Скульський Р. Освіта Галицької Гуцульщини / Р. Скульський // Історія Гуцульщини. – Львів : Логос. – 2001. – Т. VI. – С. 226–235.
22. ЦДІАЛ України, ф. 361, оп. 1, спр. 145, 61 арк.

Zuliak M.

ANTIN KRUSHELNYTSKY IS A DIRECTOR OF PRIVATE GYMNASIUM IN GORODENKA

The article deals with work of Anton Krushelnytsky, social and political activist, writer, essayist, literary critic, journalist, translator, editor and publisher, director of private school in Gorodenka. Defined his role and place in the development of Ukrainian education in the study period.

Key words: *Gorodenka, Antin Krushelnytsky, Ukrainian Pedagogical Society, Ukrainian education, private gymnasium.*